

ДІАЛЕКТИКА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО В ПРОЦЕСІ НАЦІЄТВОРЕННЯ

Вихідною проблемою дослідження було питання, чи є громадянин базовим суб'єктом націєтворчих процесів. Одним з провідних у сучасній гуманітаристиці є погляд на націю як на спільноту громадян, які здійснюють свої колективні інтереси через механізм власної політичної організації – держави. З цієї позиції саме громадянин як учасник політичного об'єднання виступає первинним суб'єктом націєтворення. Теоретичний аналіз показує, що такий підхід репрезентує лише одну з моделей взаємин політичної спільноти і держави. Відтак громадянин може бути як суб'єктом, так і об'єктом націєтворення. Це пов'язано, зокрема, з тим, що нація як спільнота громадян значною мірою є похідною від традиції, а не суспільного договору. Відповідно, взаємини індивіда з державою також часто обумовлені традиційними нормами і настановами, а не раціональним і суб'єктивним ставленням до неї як до політичного механізму і вмінням цим механізмом користуватись. Справа також у тому, що держава має дискурсивний ресурс для посилення етнічно-центрованого розуміння країни і нації. Це дозволяє упокорювати індивіда державі і позбавляє його суб'єктності в націєтворчих процесах.

Ключові слова: суб'єкт, нація, націєтворення, громадянське суспільство, етнос.

Диалектика индивидуального и социального в процессе построения нации

Исходной проблемой исследования был вопрос, является ли гражданин базовым субъектом процесса построения нации. Одним из превалирующих в современной гуманитаристике является взгляд на нацию как на сообщество граждан, воплощающих свои коллективные интересы через механизм собственной политической организации – государства. С этой позиции именно гражданин как участник политического объединения выступает первичным субъектом построения нации. Теоретический анализ показывает, что такой подход представляет лишь одну из моделей взаимоотношений политического сообщества и государства. Поэтому гражданин может быть как субъектом, так и объектом в процессе построения нации. Это связано, в частности, с тем, что нация как сообщество граждан в значительной степени является производной от традиции, а не общественного договора. Соответственно, отношения индивида с государством также часто обусловлены традиционными нормами и предписаниями, а не рациональным и субъектным отношением к государству как к политическому механизму и умением этим механизмом пользоваться. Дело также в том, что государство имеет дискурсивный ресурс для усиления этнично-центрированного понимания страны и нации. Это позволяет подчинять индивида государству и лишает его субъектности в процессах построения нации.

Ключевые слова: субъект, нация, построение нации, гражданское общество, этнос.

Dialectics of individual and social in the process of nation-building

The initial issue of the study was the question of whether a citizen is a basic agent of nation-building processes. One of the prevalent views in modern humanities is that a nation is a community of citizens who provide their collective interests through the mechanism of their own political organization, i.e. a state. From this position, the citizen as a member of a political association acts as the primary agent of nation-building. The theoretical analysis shows that this approach represents only one of the models of relationship between the political community and the state. Hence, the citizen can be both the agent and the object of nation-building. This is due in particular to the fact that the nation as a community of citizens is largely a derivative of tradition, not a social contract. Accordingly, the relationship of the individual with the state is also often due to traditional norms and habits, rather than rational and active position towards it as a political mechanism and the ability to use this mechanism. The point is also that the state has a discursive resource to strengthen the ethnically-centered understanding of a country and a nation. This allows the state to subdue the individual and to limit his influence on the nation-building processes.

Key words: agent, nation, nation-building, civil society, ethnic group.

Постановка проблеми. Проблема націєтворення перманентно залишається однією з найактуальніших у вітчизняній соціогуманітарній науці. Це пов'язано з тим, що порівняно молода українська держава переживає буремні процеси власного утвердження, обумовлені як зовнішніми, так і внутрішніми викликами. Ідеться про пошук власних шляхів розвитку після розпаду Радянської імперії. Зокрема, це стосується становлення власної ідентичності, визначення державного курсу розвитку, формування повноцінних демократичних інституцій, протистояння зовнішній агресії.

Усі ці складні питання зумовлюють запит на дослідження націєтворчих процесів.

Окремою проблемою в цій галузі є роль громадянина в складних процесах націєтворення та державотворення. За традицією, що залишилась від Маркса і продовжує жити в сучасних постмарксистських течіях, для ролі особистості відводиться небагато місця серед соціальних процесів макрорівня. Водночас сучасний демократичний світогляд резервує для особистості центральне місце в націєтворчому і державотворчому розвитку. Тож виникає питання, у яких взаємозв'язках представлена роль індивідуального і соціального в цьому процесі.

Зрозуміло, що індивідуальне і соціальне перебуває в діалектичній єдності, і одне не існує без іншого. Їх можна відокремлювати лише суто умовно – це гностичне, пізнавальне протиставлення, а не реальне, онтичне. Індивід формується в соціумі і через соціум, а соціум, у свою чергу, – лише певна абстракція, він завжди реально існує як група індивідів, які взаємодіють між собою.

Протиставлення індивідуального і соціального означає можливість вести розмову про психологічні і непсихологічні чинники в суспільному розвитку. Здебільшого соціогуманітарна традиція при аналізі макросоціальних явищ оперує не психологічними категоріями, розглядаючи, відповідно, надіндивідуальні чинники такого розвитку. Тому видається актуальним звернути увагу на психологічні аспекти подібних процесів, акцентуючи увагу на індивіді, як тому суб'єкті, який є вихідним джерелом їхнього формування. При цьому, звісно, індивідуальне і соціальне будуть розглядатись у їх діалектичному взаємозв'язку, тому швидше буде йтися не просто про психологічні, а про соціально-психологічні аспекти проблеми. Визначити роль громадянина як члена суспільства в процесах націєтворення є **метою** цієї роботи.

Огляд літератури. Зараз в українській психології відчувається брак досліджень, присвячених проблемі

націєтворення, яка розглядається переважно в підручниках. Винятком є поодинокі роботи загальнотеоретичного характеру [1]. Водночас і в сучасній західній психології ця тема не є топовою, оскільки нині академічна психологічна наука сфокусована на концепціях, щодо яких можна знайти емпіричні, а передусім – експериментальні підтвердження або спростування. Оскільки експеримент у сфері націєтворення неможливий, вона в дійсності не представлена в рейтингових психологічних журналах.

Водночас тема націєтворення активно розробляється в політології, соціології, філософії. Деякі концепції в цій проблематиці, на які так чи інакше орієнтуються, зокрема, і українські дослідники, можна вважати класичними.

До таких належать, серед інших, розробки Е. Геллнера, який розглядає історію становлення національних держав [2]. Цей автор вважає, що національні держави виникають, а згодом стають нормою політичного життя в Європі після Французької революції, а причиною для цього слугували технічні і культурні перетворення, яких колись зазнало статичне аграрне суспільство.

Геллнер виділяє два типи спільнот. Перший тип – агро-письмове суспільство. Це ієрархізована спільнота із великими культурними відмінностями між різними соціальними стратами всередині одного соціуму. Державне утворення тут поняття більше політичне, ніж етнічне і пов'язане з інтересами та домовленостями еліт. Письмова культура також є надбанням еліт і стосується передусім нормативних текстів. Зрозуміло, що основне значення тут надається не технологіям, а місцю в соціальній структурі. Другий тип спільноти, за Геллнером, – розвинуте індустріальне суспільство. Тут на перший план виходить постійне нарощування виробничих сил, а отже, велике значення надається інноваційній діяльності. Це, у свою чергу, передбачає вільну та активну комунікацію між суб'єктами, яка носить універсальний і стандартизований у межах однієї культури характер. Для такого суспільства

притаманні відсутність стабільної рольової структури та егалітаризм.

Відтак, для індустріального суспільства важлива стандартизація, збереження і поширення однієї культури в суспільстві. Саме цю функцію і виконує держава, яка, отже, безпосередньо зав'язана на підтримку уніфікованої культури. Так формується зв'язок держави і нації.

Однією з найпопулярніших і найцитованих робіт з проблем націєтворення є праця Б. Андерсона «Уявні спільноти» [3]. Цей автор також пов'язує становлення національних держав і, відповідно, самих націй із розпадом колишніх традиційних суспільств і переходом до секуляризованих суспільств Нової доби. Окреме значення Андерсон надає друкарству як новому засобу комунікації. Так, споживаючи спільну, розтиражовану інформацію, та чи інша спільнота починає бачити себе вже не просто як прихожан певного храму, людей об'єднаних спільною вірою – християнством; вона починає усвідомлювати себе частиною великого суспільства із спільною культурою.

Але головне значення для становлення націй і націоналізму Андерсон вбачає у занепаді релігійного світогляду, який давав людині сенс життя і обіцяв безсмертя її душі. Уявлення про «націю» допомогло представнику секуляризованого Нового часу заповнити ці пустоти. Суб'єктивно приєднуючись до того, що існувало до неї і що буде існувати після її фізичного зникнення, людина відчуває себе в певному сенсі безсмертною. При цьому вона має можливість ототожнювати себе з фіксованими в історичних уявленнях героями суспільства, які отримують реальність завдяки силі слова і потужностям друкарства. Отже, нація для Андерсона – це абстрактна ідея Нового часу, спроможна задовольняти екзистенційні запити своїх adeptів.

Разом із своєю популярністю і концепція Геллнера, і концепція Андерсона отримали свою порцію критики. Так, Е. Сміт зауважує, що трактування націй як феномену

сучасної доби викликає запитання, чому спільноти все-таки оглядаються на своє минуле і відчують зв'язок з етнічними коріннями [4]. І хоча Сміт погоджується, що справді є нації, які сформувались у порівняно пізній період і на основі раціонального «розрахунку», водночас він стверджує, що є нації, які доволі довго утворювались та існували впродовж тривалого періоду часу.

М. Хрох також наголошує на тому, що в становленні нації первинну роль відіграють реальні історичні чинники. Тобто інтелектуали здатні «винаходити» національні спільноти тільки в тому випадку, якщо вже існують певні об'єктивні передумови для утворення нації [5, с. 122]. Перелік таких об'єктивних умов представлений у підході Хроха до розуміння нації, яку він визначає як велику соціальну групу, скріплену не одним, а цілою комбінацією декількох видів об'єктивних відносин (економічних, політичних, мовних, культурних, релігійних, географічних, історичних) і їх суб'єктивним відображенням у колективній свідомості [Там само]. Отже, не відкидаючи роль суб'єктивного чинника в утворенні націй, на перше місце в цьому процесі Хрох виносить чинники об'єктивні.

Натомість інший відомий дослідник Г. Кон, навпаки, хоча і відмічає важливість об'єктивних чинників у формуванні націй, усе ж таки вважає, що найважливішим елементом у цьому процесі є та колективна воля, яку він називає націоналізмом. Саме дослідженню цього явища, а також становленню під його впливом національних держав присвячена одна з найвідоміших його праць [6]. Кон розглядає націоналізм і національне державотворення як доволі пізні феномени, які приходять на зміну імперському минулому часів античності та універсалізму християнства доби Середньовіччя. Переломним моментом, як і багато інших дослідників, він вважає Французьку революцію. Кон виділяє два типи націоналізму, яким у відповідність можна поставити і два способи націєтворення.

Перший тип пов'язаний із боротьбою з нерівністю і монархізмом, утвердженням прав особистості, побудовою держави, яка захищала б права громадянина, тощо. У дійсності йдеться про побудову країни втіленої демократії, яка обслуговує інтереси суспільства, тобто нації. Націоналізм у даному випадку орієнтований на досягнення цілком раціональних цілей, він мало цікавиться минулим, а радше спрямований на запити сьогодення і їхню реалізацію в соціальній практиці.

Другий тип притаманний країнам, у яких не склалися буржуазно-демократичні перетворення. Як приклад Кон розглядає Німеччину і Росію кінця XVIII-го – початку XX-го століття. Тут націоналізм не був укорінений у реальному політичному житті і соціальних реформах. Натомість він був сполучений з комплексом неповноцінності, який часто компенсувався самозвеличенням. Націоналізм у Германії та Росії протиставлявся західному і розглядався як глибоше і складніше явище, що має більш значущий потенціал. Тут для націоналізму були притаманні такі прояви, як пошук народної душі, месіанські концепції, звернення до романтизованої історії та етнічних коренів. Разом із зацікавленістю минулим будувався й образ ідеалізованої вітчизни майбутнього; натомість мало уваги приділялося виконанню практичних завдань у теперішньому. Нація тут розглядалася радше як етнічне, ніж політичне утворення.

Виклад основного матеріалу. З попереднього короткого огляду літератури зрозуміло, що проблема утворення націй, так, як і саме розуміння нації та її відмітних характеристик, можна віднести до дискусійних питань. При цьому поняття нації проблематизується за дихотомією етнічне vs громадянське утворення. Слід зазначити, що в трактуваннях, представлених в українській традиції, під нацією розуміється спільнота громадян, що здійснюють свої колективні інтереси через механізм власної політичної організації – держави (наприклад [7]), тобто йдеться про громадянські засади націєтворення.

З дихотомією етнічного – громадянського у розумінні нації безпосередньо пов'язане питання про основні чинники націєтворення – об'єктивні або ж суб'єктивні. Розуміння націй як феномену, пов'язаного з буржуазно-демократичними перетвореннями (при чому як їхній чинник і як результат водночас), спрямованими на утвердження людських прав і свобод, прямо вказує на основного суб'єкта націєтворення – громадянина. Від його політичної волі та активності залежить також розвиток національної держави, яка при такому підході покликана бути інструментом задоволення його інтересів. Громадянин тут є альфою й омегою соціальних процесів, за умови, що він здатний до колективної співпраці з іншими громадянами. Але наскільки такий підхід до визначення нації можна назвати вичерпним залишається питанням, яке потребує окремого аналізу.

Зараз можна стверджувати, що аналіз націєтворчих процесів слід проводити крізь призму чотирьох взаємопов'язаних елементів (рис. 1). Це, по-перше, громадянин, тобто індивід як учасник політичних процесів; по-друге, громадянське суспільство як об'єднання політично активних громадян; по-третє, сама держава як політичний інструмент забезпечення інтересів спільноти або окремих страт населення, а також лакмус того, що йдеться про сталу політичну націю, і це, нарешті, етнос як носій певної культури. У центрі цього чотирикутника можна розмістити націю як елемент, який за визначенням пов'язаний з усіма цими концептами.

Громадянське суспільство

Громадянин

Нація

Держава

Етнос

Рис. 1. Концептуальна схема аналізу націєтворчих процесів

Ми бачили, що нація здебільшого розглядається дослідниками як надбання Нового часу, хоча деякі науковці підкреслюють її органічну спадкоємність від етносів, які формувались історично. У будь-якому разі, навіть якщо розглядати націю як продукт індустріальної епохи і як громадянське утворення, вона не втрачає зв'язок з етнічністю. Адже, якщо функція національної держави полягає, зокрема, й у підтримці унітарної культури, то ми з необхідністю повертаємось до поняття етносу як підґрунтя для формування такої унітарної культури.

Крім того, якщо ми ведемо розмову про спільноту громадян, яка здійснює власні інтереси через механізм державності, то за дужками завжди залишається питання, як утворилася ця спільнота як первинна передумова державного утворення. Тобто історичний контекст розуміння поняття нації завжди наводить до поняття спільної етнічної культури.

При цьому держава є таким саме соціально-історичним феноменом, як і нація: так само, як нація не виникає одномоментно, так само і держава не виникає одномоментно. Перехід держави під контроль нації – це результат великої роботи останньої і цей процес має свою тяглість і свої стадії. Так, ми бачимо, що більшість суспільств сучасного світу лише намагаються створити ідеал держави на кшталт західних демократій, і Україна тут не виняток.

Чи є етнос, який має власну державу, нацією, чи він стає нею лише, коли стає вільним суспільством політично активних громадян, інтереси яких обслуговує держава, – це питання визначень. Але логічно, щоб поняття нації враховувало процесуальність політичного життя і соціального розвитку, а також складність реальних взаємин громадян і держави. Це означає, по-перше, що процеси націєтворення і державотворення треба розглядати у взаємозв'язку і з урахуванням історичного контексту, а по-друге, що поняття нації має враховувати і ті спільноти,

яким допоки не вдалося стати організованим громадянським суспільством і зробити державу реальним механізмом забезпечення власних інтересів.

Тобто реально нація (або прото-нація) як спільнота громадян – значною мірою є наслідком традиції, а не суспільного договору. Відповідно, взаємини індивіда з державою також часто обумовлені традиційними нормами і настановами, а не раціональним і суб'єктивним ставленням до неї як до політичного механізму і вмінням цим механізмом користуватись.

Розглянемо детальніше взаємозв'язки між індивідом (громадянином) і етносом (етнічною культурою) з урахуванням історичного контексту. Індивід як особистість формується на основі культурної традиції, що існує в суспільстві, яка за своїм походженням завжди етнічна. Це те підґрунтя, яке формує людину, і яке, у свою чергу, актуально завжди проявляється через людину (культура не висить у повітрі, вона існує доти, доки існують її носії).

Водночас, культурна традиція – це багаж, який дістався з попередніх епох, з усіма його соціальними нормами, цінностями і правилами. Окрім того, минуле формує сучасність і водночас перебуває з ним у діалектичній суперечності. Конкретніше це означає, що традиційні норми, стандарти і правила поведінки мають піддаватись критичному аналізу і згодом тією чи іншою мірою мають бути подолані. Це визначається тим, наскільки спадок минулого відповідає сучасним поглядам, цінностям і потребам.

Завдання верифікації культурного спадку покладене на індивіда. Це від нього залежить, чи стане традиція підґрунтям для подальшого розвитку, чи вона стане тим якорем, який цей розвиток унеможливить. Крім того, індивід сам є творцем нових візрів культури, що забезпечує становлення її сучасних форм. І тут саме відбувається перехід від етнічної культури до культури національної, над-етнічної, яка втім може зберігати цю

етнічність у знятому вигляді, оскільки індивід як творець сучасної культури сам формується на ґрунті певної культурної традиції, етнічності.

Тут виникає суперечність між традиційною і модерною (сучасною) культурою. Це не просто суперечність між минулим і сучасним, батьками і дітьми, яка існує в усі часи. Тут ідеться про специфіку сучасності, яка пов'язана, зокрема, із визначенням нації як спільноти громадян, що самі облаштовують власне життя і задовольняють власні інтереси за допомогою державних механізмів. Тобто йдеться про громадянина як первинного соціального суб'єкта, який розуміє власні інтереси і здатен кооперуватися з іншими заради їх задоволення. Традиційне суспільство – це в принципі інша модель поведінки індивіда. Його суб'єктність тут мінімальна, а характер поведінки обумовлений традицією – звичаєм, релігією, пристойністю тощо.

Етнічна культура – передусім культура традиційна, домодерна. Вихід за її межі означає переформатування соціальних відносин: постановня громадянського суспільства, яке спроможне підкорити собі державу, поставивши пріоритетом власні інтереси, а не традиційний припис. Саме тому національне як громадянське – це значною мірою подолання етнічного.

Це, звісно, не означає, що минуле, традиція чи етнічна культура є чимось поганим і шкідливим. Ідеться про те, що до них не можна ставитись як до усталених непорушних цінностей. Винятком є естетичний вимір культури, який є самоцінним і не потребує логічної чи аксіологічної верифікації.

Слід зазначити, що державі часто вигідно видавати національне за етнічне і взагалі змішувати ці поняття. Посилення етнічного складника поняття нації відволікає увагу від громадянського складника цього поняття – від громадянського суспільства, а це є саме головним інструментом контролю за державою. Тут варто

конкретизувати, що говорячи про державу як про суб'єкта, ми так чи інакше говоримо про державну владу. Саме владі та елітам часто вигідно залишатися самостійним суб'єктом, виходячи з-під контролю громадянського суспільства. За таких умов держава буде розвивати право-ідеологічний вектор соціальних відносин, переводячи громадську активність з політичної в національно-патріотичну і почасти етнічну сферу.

Це найлегше робити дискурсивними засобами, зважаючи на розпливчатість понять нації та національної належності в загальному вжитку. Так, у понятті «українець» латентно наявна вказівка і на громадянську, і на етнічну належність. При цьому далеко не завжди в побутовій свідомості проводиться рефлексивне розмежування різних смислових елементів подібних концептів.

Іще один момент. Ми говорили, що визначення, згідно з яким держава є механізмом здійснення колективних інтересів громадян, вказує на те, що громадянин є первинним суб'єктом як націєтворення, так і державотворення (при чому згідно з цим визначенням ці процеси не можуть бути відірвані одне від одного). За такого підходу держава є вторинним щодо спільноти-нації явищем, яке має суто інструментальну цінність.

Тут може виникнути заперечення морально-педагогічного характеру. Адже патріотизм традиційно розглядається в суспільстві як одна з усталених особистісних чеснот. Вона передбачає, що держава виступає для громадянина як цінність, причому настільки значуща, що він може пожертвувати заради неї багатьма своїми потребами, а іноді навіть здоров'ям і життям. Тобто з моральної точки зору держава претендує на те, щоб мати не інструментальну, а самостійну і первинну цінність.

Щоб розібратись із цим запитанням, треба детальніше розглянути відносини між громадянином і державою. І тут саме тоді на перший план виходить поняття етносу, яке не

фігурує у наведеному вище визначенні формально, але завжди іманентно наявне, коли йдеться про націю.

Ми з'ясували, що історично нації формувалися не з чистого аркуша і не із суспільного договору, який чисто раціонально описує взаємини між громадянами і державою. Це початково спільнота людей, об'єднаних спільною культурою, до якої члени цієї спільноти відчують співпричетність. Це суб'єктивне почуття співпричетності до власної культурної традиції, до батьківщини й етносу є підґрунтям не лише формування нації як політичного об'єднання. Це підґрунтя суб'єктивного відчуття цінності цієї нації і національної держави в членів спільноти, адже будь-яка людина формується через етнічну, а згодом – національну культуру, тому суб'єктивна співпричетність до них є важливим стрижнем становлення особистості.

З огляду на це держава – уже як батьківщина – справді постає чимось більшим, ніж просто інструментальна цінність, оскільки це вже є чимось більшим, ніж просто політичний механізм. Водночас ці поняття – батьківщина, з одного боку, і держава як політичний інструмент – з другого боку, часто змішуються і остання претендує на те, щоб бути первинною цінністю. Це один із механізмів позбавлення індивіда суб'єктності в націєтворчих і державотворчих процесах. Його результатом є формування тоталітарних тенденцій у політичному житті суспільства.

Отже, цілком зрозуміло, що стосунки між індивідом і державою є далеко не безхмарними, і остання далеко не завжди виступає інструментом забезпечення інтересів спільноти громадян. Тому визначення нації як спільноти громадян, що здійснюють свої колективні інтереси через механізм держави, є радше ідеальною моделлю, утілення якої потребує великих зусиль від того ж громадянського суспільства. При цьому важливо, що взаємини між індивідом і державою значною мірою опосередковані уявленнями про те, чим є нація – етнічною спільнотою, чи спільнотою політично активних суб'єктів. Зрештою,

усвідомлення громадянами своєї відповідальності за функціонування держави, їхнє розуміння держави як інструменту задоволення власних потреб, їхня здатність об'єднуватися для відстоювання власних інтересів, їхнє рефлексивне ставлення до культурної традиції і вміння відокремлювати етнічне від національного є тим підґрунтям, на основі якого формується суб'єктність індивіда в процесах націєтворення.

Висновки. Нині в гуманітарній науці існують різні погляди на націю і процеси націєтворення. Одним з найпоширеніших (і прийнятним в українській гуманітаристиці) є погляд на націю як на спільноту громадян, які здійснюють власні колективні інтереси через механізм власної політичної організації – держави. З цієї позиції саме громадянин як учасник політичного об'єднання виступає первинним суб'єктом націєтворення.

Аналіз націєтворчих процесів слід проводити крізь призму чотирьох взаємопов'язаних елементів. Це, по-перше, громадянин, тобто індивід як учасник політичних процесів; по-друге, громадянське суспільство; по-третє, держава і, по-четверте, етнос як носій певної культури.

Процеси націєтворення і державотворення треба розглядати в їхньому взаємозв'язку і з урахуванням історичного контексту. Це значить, що процес націєтворення має свою тяглість і свої стадії. Тому цілком логічно, щоб поняття нації включало в себе і ті спільноти, яким допоки не вдалося стати організованим громадянським суспільством і зробити державу реальним механізмом забезпечення власних інтересів.

Історичний контекст розуміння нації наводить до необхідності залучення аналізу етносу і традиційної культури до аналізу процесів націєтворення. У соціально-психологічному ключі це важливо, оскільки будь-який індивід формується на основі національної і, зокрема, етнічної культури. Остання, з одного боку, формує сучасність, а з другого – перебуває з ним у діалектичній

суперечності. Це означає, що традиційні норми, стандарти і правила поведінки мають піддаватися критичному аналізу і згодом тією чи іншою мірою мають бути подолані. Це визначається тим, наскільки спадок минулого відповідає сучасним поглядам, цінностям і потребам.

Для посилення власної суб'єктності державі в особі владних еліт буває вигідно видавати національне за етнічне і взагалі змішувати ці поняття. Посилення етнічного складника поняття нації відволікає увагу від політичного складника цього поняття – від громадянського суспільства, яке виступає головним інструментом контролю за державою. Для позбавлення громадян суб'єктності в націєтворчих і державотворчих процесах можуть застосовуватися дискурсивні засоби. Ідеться про змішування понять етнічної і громадянської належності, а також понять батьківщини і держави, що надає останній самостійну, а не інструментальну цінність.

Література

1. Татенко В.О. Процес націєтворення в суб'єктно-вчинковому вимірі: спроба концептуалізації // Психологічні науки: проблеми і здобутки. – 2017. – №1(10). – С. 193–215.
2. Геллнер Э. Пришествие национализма. Мифы нации и класса // Нации и национализм. – М.: Праксис, 2002. – С. 146–200.
3. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. – М.: Канон-Пресс-Ц, Кучково поле, 2001. – 288 с.
4. Смит Э. Национализм и историки // Нации и национализм. – М.: Праксис, 2002. – С. 236–264.
5. Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе // Нации и национализм. – М.: Праксис, 2002. – С. 121–145.
6. Кон Г. Национализм: его смысл и история // Проблемы Восточной Европы. – 1994. – №41–42. – С. 88–169.

7. Нація // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

References

1. Tatenko, V.O. (2017). ProtSES natsiyetvorenniya v sub'yektno-vchynkovomu vymiri: sprobа kontseptualizatsiyi. *Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky*, №1(10), 193–215.
2. Gellner, E. (2002). Prishestviye natsionalizma. Mify natsii i klassa. In: *Natsii i natsionalizm* (pp. 146–200). M.: Praksis.
3. Anderson, B. (2001). *Voobrazhayemyye soobshchestva*. M.: Kanon-Press-TS, Kuchkovo pole.
4. Smith, E. (2002). Natsionalizm i istoriki. In: *Natsii i natsionalizm* (pp. 236–264). M.: Praksis.
5. Khrokh, M. (2002). Ot natsional'nykh dvizheniy k polnost'yu sformirovavsheysya natsii: protsess stroitel'stva natsiy v Yevrope. In: *Natsii i natsionalizm* (pp. 121–145). M.: Praksis.
6. Kon, G. (1994). Natsionalizm: yego smysl i istoriya. *Problemy Vostochnoy Yevropy*, 41–42, 88–169.
7. Natsiya. In: Wikipedia <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>